

У СНИГАХ, 2006

ГУЦУЛЬСЬКИЙ РІК

(На берегах старого календаря)

Головосіки. Насварив сьогодні Настуню — або не рви яблука, бахуре пустий! Скільки то можна вчити?.. Ще би урвала маку або, сохрانی Боже, капусту на самі Головосіки врубала! Боже, таке на світі твориться, а цій дівці хоч кіл на голові теши.

Богородиця. Знову приходив Городов, забрав «Псалтир» і зошити, що я в них співанки й казки списував. Таже, кажу, знаєте, пане-товаришу Городов, що мені тої книжки треба, й так уже «Біблію» сте забрали. «Треба, — скривився, — із тебе тепер дяк, што із... — карабін. Поп твой сбежал в банду, тепер о церкві ми позаботімся». А солдати, псяюхи, вкрали тютюнець, що я насік і сушив на припічку. Прости їх, Господи!

Здвиження. Гаддя сьогодні в землю ховається, а людині хіба йому завидувати — нема перепочівку.

Убили голову сільради в Зеленому, а з Красника вчительку із собою в ліс забрали. Кажуть, Заведія.

Покрова. Батьки їли квасне, а оскома в синів на зубах.

Прийшли діти зі школи, а Михайлик годину упослідь забився в кут і плаче. Давали в школі одежину бідним і з багатодітних, хотіли і йому куфаечку дати, але чоловік із району вчув, що син дяка, і наказав то.

Луки. Забув сказати сьогодні Парасці, аби часник-лук посадила під зиму. Як бабі не напімни, то не здогадається до самого прищестя.

Найшли в Черетові сховок, але всі повтікали, тільки сестра Жвавого, що з ними була там, не умклася від пса — догнав її в чагарях, — то розбезпечила гранату й лягла на неї. Загинув також один солдат. Упокій їх, Господи, душу!

Дмитрія. Сьогодні капітан повиншував Дмитрика з іменинами. Перестрів коло школи й допитувався за отця Ординського.

«Поп, каже, бандіт, отец твій пріхвостень і ти бандеровское от-родье...».

Михайла. Таки прибув Михайло на білім коні — вчора Ко-стрича забілілася, а сьгодні й у нас зима приймилася. Люд ще не весь буришку¹ впораїв, будуть тепер ватри на городах палити, лопатами ряди відкопувати. Біда.

Михайликові на свято купив куфаечку, аби за тою не кривду-вав, та й решті п'ятьом щось мус було дати.

Пилипа. Буде й душі моєї піст, а не лиш тілу. Прийшов учо-ра Заведія з трьома боївкарями, та й баба з ними. Бійтеся, кажу, Бога — до мене Городов, як у корчму, ходить, за «связі» з отцем допитує. А вони мені — не бійся, вже не буде, Ординський вмер у Космачі на тифус.

Прости, Боже, його душу, але чи пастиреве то діло — збрійно по лісах блавучити?

Андрія. Баба сидить у кутку й лиш очима світить, а ми в одно ворота дозираємо. Лиш би хто намкнувся — бабу під піл, у тьму єгипетську. Це ж бо смерть моя!

Учора ще раз набігав один із тих боївкарів, приніс харчів для баби, автоматом помахав — дивись, дяче, впаде хоч волосок із голови старої! Ніби я без нього, йолупа, не розумію, що то є — мама Заведії.

Миколи. Забув сьгодні діточкам від святого Николая дарун-ки покласти.

Такий мені Заведія, Бог би 'му заплатив, дарунок залишив!.. А вони, сарачата, попросиналися, мац кожне ручкою під подуш-ку, та й... по яблучку в кожній! Уже мало я в дари Николая сам не повірив, коли дивлюся — баба із запічка тихонько беззубим ротом оскиряється.

І розтопив мені лід у грудях.

Різдво. Перший раз у життю не хотів пускати колядників до хати, аби баба була не впросила. Таж, кажу, хоч на святу вечерю не лізьте в яму. А вона мені — мой-мой, то вже послідний раз! Я собі буду відти слухати й гадати, що то мене віншують. Своїх не

¹ Буришка — картопля (діал.).

пустив із хати. У школі за коляду зицирують, а мені це тепер ні до чого.

Василія. Йванко і Михайлик просиділи цілий вечір коло вікна, хотіли видіти, як небо отворюється. Так, бідачата, на підвіконні й позасинали.

Маланок не було. Тепер інші маланки в білому по горах лавустять. Одні вдень, другі вночі. Смертей багато, а псалми читати нема по кому, ото як умерла стара Васильчучка з осени, то більше мене й не кликано.

Водохрестя. Хто по водичку свячену, а Юричко старий у ліси, в Костричу. Забрали Василя Юричкового уночі на вчора, а дідо, сиротисько, спозаранку, як пес, сліди по снігу розпутував. Гайгай, чи хто коли найшов, як вони до лісу взяли!

Баба чула нашу з жінкою бесіду й молилася від полудня до смерку, поклони біла.

Трьох святих. У горах сніги, у снігах хати, а в хатах слабують і вмирають люде. Тифус таки вихопився з-поміж тих бідаків і шибнувся по селах. Умерли в нас Нявчук та й Бедзюк, та й син його Дмитро вмер. Читав псалми, котрі вмію напам'ять, а хтось то Городову розказав. «Небось, дьячок, перевіраєш? Непорядок! — та бух на стіл мій “Псалтир”. — Держі свою книжіцу!». А я — по хаті бігаю, та шемраюся, та «спасібо!» кричу, як на гвалт, та ніяк місця не нагрію... «Совсем, дурак, спятіл», — буркнув уже з порога, а я лиш собі сів, та й сидів так, без духу й без слова, аж доки баба з ями не вилізла.

«Ти, — кажу, — сліпото порохнява, не можеш тихо обернутися, таже в мене діти!». Баба в плач, Михайлик із Дмитром собі, жінка бідочиться — то я винна, відро з бураками лишила на приступці. А бий вас, сила Божа! Мені здавалося, що від гуркоту в ямі щось у мені самому вибухло. Як воно обійшлося?!

Власія. Так що мені до своїх шістьох іще одного дитвака підсунули. Тільки й того, що йому понад вісімдесят.

Вертаюся рано зі стайні в хату — всі семеро тнуть буженицю. Мої м'ясо рвуть, як вовченята, а баба одним зубом поре й тішиться, на них позираючи. Агій! Таже най — малі, але старші добре знають, що на Власія м'ясо їсти — вірний спосіб на літо вовка до своїх овечок кликати. Ніколи того в моїй хаті не робилося.

Але! Ти їй толкуй, а вона: «Бійтеся Бога, газдику, через три дні піст, а діточки ростуть, м'яса хочеться...». Та й знову за новим шматком до своєї торби сягає. А в дітви очі блищать — ми вже другу зиму без свіжини — а, думаю собі, вже й так пропало. Лигнув слину й пішов із хати.

Один законодавець і Суддя, який може спасти й погубити. А ти хто такий, що осуджуєш ближнього?

На Ільцях сеї ночі завісили Йвасюка, а з Прислопа дві родини в Сибір заgrimіли.

Тифус помалу втихає.

Середопістя. Здулася чорна земля, де вчора ще сніг був утопаний — буде цей рік великий урожай і біда на злодіїв. Усе потайне виявиться й наверху стане.

Баба просилася на призьбу — погрітися проти сонечка, але я не дозволив. Ану ж якась біда здалеку заздрить? То вона дочекалася дітей із школи та й їх, видно, намовила — давай гуртом за бабу жвиндіти. Пустив.

Минається і світ, і його пожадливість, а хто Божу волю виконує, той повік пробуває.

Олекси. Таки тепла й рівна буде весна — рушилися жаби ще до Теплового Олекси. Добрий знак, можна вже город веснувати.

Боївкарі цілу ніч вартували хату, баба щось шепотіла і хлипала, а він лиш цілував і голубив мовчки стару, доки зазоріло.

«Пане, — кажу тоді, — Заведія...» — «Не “пане”, — відрубав, — “друже”!» — «Пане-друже, — кажу. Сміється. — Чи довго ще?..» Бо приходив, оповідаю, старий Юричко та й казав мені, що якби міг просити когось, то лиш за одно: аби синове тіло подали йому. Не знаю, каже, сексот він чи хто, але то мій син. Отак сказав і пішов із шапкою в руках. І Петринючка приходила й бідочилася, що син її не винен, і коби знати, чи може із сховку вийти на суд справедливий.

Подивився протяжно так: «Це недобре. Я скоро пришлю хлопців... А ти уважай, чуєш?!».

Вербна неділя. Чого ж не йдуть?! Юричко знову приходив, а Василюха прецінь же могла десь ближче муки позичити!..

Живна середа. Баба й заховатися не встигла. Ліпила Михайликові коники із сиру, та так і залишився в затиснутім кулаці один недоліплений. Замість свічки, упокій, Боже, її душу.

Відвели її два солдати за потічок і — вертаються. «Попитка, — кажуть, — к бегству».

Хотів я молитву прочитати, але Городов штурхнув: «Закапивай! Ти у мене ещо помолішся...». Так і загріб її з тим коником.

О Господи, згадай же, що я ходив перед обличчям Твоїм правдою та цілим серцем і робив я добре в очах Твоїх.

Благовіщення. Вночі одні, а вдень інші. Ці — «продав!», а ті — «банду прячеш?».

Поквапся спасти мене, Боже, Господи, поспішися ж на поміч мені!

Коли дуже йойкатись, то б'ють легше.

Велика п'ятниця. Діточки мої, це пишу я до вас, щоб ви не грішили! А коли хто згрішить, то маємо Заступника перед Отцем, Ісуса...

28 травня. Дєдику, я цей календар потихоньки сховав, та й тепер ховаю, аж доки ви прийдете. Ви прийдете? Бо я в мамі питаю, а вона лиш уводно плаче, а сьогодні сварила нас із Михайликом, що ми носили свічечку на зарінок, де баба загребена. А Настуню приймали в піонери, то вона сказала, що баба була бандитка, а ви слуга опіуму, і ще всякі слова. Я мамі розказав, а мама знову плакала й сказала, що добре зробила, і я тепер нічого не розумію. Вертайтеся, дєдику, скоріше. Дмитрик.

У НЕДІЛЮ РАНО

— Нико й Анно, ви ще спите?

— Наше, Дми, вже давно відіспалося.

— Бо мені щось таке приснилося... Ніби ми всі четверо ще молоді, десь навіть до вінчання... Та й ніби отак, як тепер, обі пари вкупі. І таке, скажу вам, межи нами сталося!.. Я би розказав, але боюся, що Євдоха вже прошумалася...

— Я чую-чую, старий безустиднику!

— О, видите...

— Не бійтеся, Євдо! То лиш язик у нього тепер масний, а сни давно вже скоромні.

— Не суди, Нико, по собі. Ранками я ще буваю теплий!

— З вас би котрий, що пусте молоти, ліпше встав і запалив лямпу. Вже десь надворі біла днина.

— Зараз, сарака, за..., а, хвороба на тебе, йка, пільма!.. О! — Готово! З днинкою Божою вас!

— Дякувати! І вас, Дмитрику!.. А ти, Нико, піди підойми трохи ляду, пусти повітря свіжого, бо від цього сопуху в голові дзвонить...

— Та й визирни, братчику, як там... Отче наш, іже еси на небесі...

— Госпідку, прийми щирю молитву за Йванка та й Федька, оборони моїх діточок від злої напасті, від кулі, облави та неволі...

— Богородице Діво, радуйся...

— Матінко Божа, заступнице, укрий слідочки нашого Василька від недоброго ока...

— ...і Сина, і Святого Духа — Амінь!

— Амінь!

— Амінь!.. Що там, Нико?

— Мете — світу не видко.

— Вітер? Із снігом?

— Но... Ще тут у чагарях трохи гасне, а по верхах аж свище.

— Гм... Добре мете... Як думаєш?

— Думаю, сьогодні можна.

— Нико, я не позволю!

— Дайте собі, Анно, спокій! Таж ми не бахури малі.

— Правда, Анночко, най сходять. Може, у світі які переміни, а ми тут сидимо, як миші...

— Одно слово, лагодьте бігом їсти, та й доки того сніговія, ми з Николюю раз-два обернемось.

— Може, би-сте, Дми, забігли до нашої Параски та вовни прихопили? Вона мені винна. Бо цю вже допрядаємо.

— Ти, жінко, вдуріла?! За тою хатою десь око та й око. Якцо Параска з Лесем ще не в Сибіру...

— ...а як був у четвертій класі і возили їх, — пам'ятаєте, вліті? — кращих учеників до Варшави...

— Де не пам'ятаю! Наш Іванко також тоді їздив.

— Но. То, чуєте, заощадив із тих грошеньт (Господи, що то — на льоди та на цукорки мав пару злотих!) і купив мені таку довгу вузеньку фусточку...

— Ану, тихо!.. Ні, поздавалося.
— Щось довго їх нема. Господи, збав і помилуй!
— Не бійтеся, Анно! Така фурделиця йде, що ані стріти кого, ні сліду зробити.
— Божечку, ми хоч собі тут сидимо, а як нашим хлопчикам...
— Що вдієш, так чоловікам від віка судилося. Ще хоч добре — діди наші при нас... Але й правда, щось довго нема їх...
— Хоч Никола мене сварить, але я таки в тім переконанню, що то наука їх збавила. Оті січі, та просвіти, та читальні...
— Бійтеся Бога, Анно, таж не запірати було їм світу!
— Світу!!! Тільки тепер того й світу, що дебрями темними зі смертю в хованки бавляться, а ми тут у дірі гібіємо за то, що їх породили.
— На все Господня воля. Я не нарікаю...
— Агій, дурна бабо!
— ???
— Та то я про себе. Все скільки тут сидимо, а я все до вікна наслухаю.

— Це Дмитро навмисне придумав, як робили з Николою криївку. Ти, кажу йому, не лінувався на дармову роботу? — Най, каже, хоч трохи буде здаватися, що в хаті сидимо, а не в ямі. Навіть фіранку сам повісив, аби глину не видко.

— А чуй, тепер таки йдуть!..

— ...та й у Федевої хата згоріла.
— Йой! Таки геть?
— Дошпенту. Лиш головешки під снігом тліють.
— Недавно... А Грицунякова?
— Ціла. В ній совіти квартирують. Зато Половичкову сільрада якомусь подолякові продала, вже розібрали...
— ...
— ...
— ...
— ...
— Що думаєш, старий? Доки ціла стоїть...
— Голова дорожча. Ти як, Нико?
— Рихтик!
— Но...

— Але ноги, холера би го...
— То й мої заціпли.
— Що т-ти!.. Роки наші...
— Йо...
— Вмучилися, бідаки...
— Що хочете, по чагарях і заметах.
— Та й до села кілький світ!
— Натє кожух, вержте на Николу, бо щось ним телепає.
— Аби ще не заслаб, мое біднятко. Ляжу коло нього, хоч трохи зігрію.

— Та й я тої...
— А про хлопців нічого...
— Де б то вони розпитали!.. Але тихо, збудимо...
— Ає, най посплять.
— Но, ціхо...
— Вже...

— Дмитрику, а котра вже година?
— За квандрас дванадцята.
— Уполудне чи д'опівночі?
— О! Чи не казав я вам, баби, спім лиш по режиму. Тепер загубилися в часі, то що вночі мемо робити?

— Таке наше, Анно. Пусте жалій, а воно ще виговорює... То вже ніч, питаю?

— Ніч-ніч, Доцю. Дай мені різак, най дві зарубки зроблю. Бо оця коротка вже буде шеста, треба ще одну довгу, на завтра.

— Ліпше довгу, Дми, зроби завтра по опівночі, бо заплутаємось.

— Я си, Нико, не заплутаю. А зроблю тепер, бо неділеньку треба не до опівночі, а до зір шанувати...

— Яка там уже, Дмитрику?

— Двадцять і третя днина падолиста.

— Боже!

— Нічого, Анно, не журіться, ще шість довгих зарубок — і будемо колядувати.

— Як доти нам не заколядують...

— Анно!

— Та я що...
— А ото!.. Приприся!
— Йо... напудив.
— Лишіть, Нико, що ви, бігме, як дітва обоє?!
— Та бо най не кармає!
— Будьте, Николко й Анночко, ціхо, бо прийдуть жовніри з великими гавами та й вас ухоплять.
— Вам ще, Євдо, до жартів...

— Гов, сусіди!
— Гов! Як спали, Дмитрику?!
— Добре, як ви?! З неділенькою вас!
— Дякувать, і вас також!
— Чуєте, що мені снилося...
— Мой, ти знову?
— Не заважай стара, я на правду. Снилося мені, чуєте, що ніби звіявся нараз вітер, десь таки отут звіявся, і відхилив фіранку, а за вікном біло-біло...
— Це на слабість.
— У тебе, Анно, все на слабість. Ліпше слухай!
— Та й десь таке того світло біле й глибоке, що аж дрижить, таке глибоке... І якась така тривога, така, чуєте... Євдошко, Доцьку, ти чого?
— Дмитрику-у-у!..
— Ади! Таже ти ще не дослухала...
— Дайте їй, Дми, поплакати. Це таке, що як насяде, само не попустить.
— Про мене... Світло світити?

— ...Собі говори, а я одно знаю — добре, як ще зиму перебудуть, а навесні їх тут і сліду...
— Жди, псе, доки кобила здохне!
— Раз тобі кажу, Лондон ще пройшлого року...
— Здалися ми, Нико, Європі. Нагадай собі, як було по Першій світовій...
— Тепер не той ряд...
— Той самісінький! Що було по Першій, буде й по Другій, уже є!

— Агій на вас, політики! Найдіть щось друге до бесіди, бо від ваших криків голова розскакується.

— Отак, Нико, і тут тема свободи. Біда їх бери, давай карти.

— А-а... Я вже ними згідив.

— Добре маєте, Николко. Ти би краще, старий, як із тими картами, слова Божого почитав у неділю...

— А след-то, судя по всему, вчорашний?

— Да, если на чистое выйдет, наверняка замело, знатный был дуйник...

— На то и рассчитывали. Обычно след в след идут, а тут, вишь, беспечно...

— Разговорчики!

— «...бо з півночі зло приведу і велике нещастя. Лев виходить із своєї гущавини, і той, хто нищить народи, вирушає з місця свого, щоб той край обернути на руїну, і спустошені будуть міста твої...».

— Дми, там наверху... Як би що хрупнуло.

— Тобі поздавалося, старенька. «Отож, опережіться веретами, плачте й голосіть...».

— А может, все же, товарищ капитан?..

— К чертям собачьим, лейтенант! Прошлый раз я двух бойцов положил да трое раненых, а они под конец перестрелялись, бляди, в своем бункере... Приготовить гранаты! Сидоров, придержи собаку!..

— Дмитрику, чого ти вмовк?.. Дми, я си бою, що ти наслухавш?!

— Вітер з голих верхів. Не бійся, Доцьку, дай мені руку...

ПЕРЕД КОСОВИЦЕЮ

Мама верталася від воза з військовим, який туди її, на дорогу, забирав із хати, але він маму назад не допровадив, а звернув під яблінку, де кружка сиділи солдати. Солдати полуднували, галасуючи, розмахували руками й кидали позад себе в траву бляшанки з-під консервів.

Нечемні, подумав Процик. Дідо буде косити траву й кричати. Відколи немає деді, траву приходить косити дідо й дуже сварить Процика, як на щось покинуте серед царинки натрапить. Дедя² ніколи Процика не сварив.

Настуня вирвалася з Процикових рук і хотіла бігти мамі назустріч, але зашпорталася, впала й заголосила. Голосила, лежачи на животі й дивлячись на маму знизу. «Зараз буде! Що я, турок вісімнадцятий, не можу дитину забавити». Процик чекав нагінки, але мама взяла Настуню на руки й мовчки сіла коло нього на призьбу.

— Ей, хазяйка! — крикнув із-під яблінки військовий, котрий забирав маму, але мама, видно, не чула.

Тоді він сказав щось. Із гурту звівся й подався до хати Федьо з Прислопа. Федьо також мав військове вбрання і зброю, ходив по лісах із солдатами й називався «стрибок».

— Оглухла? — сердито запитав ще здалеку Федьо. — Дай соли!

Доки мама ходила в хату по сіль, Процик бачив, як два солдати привели до воза старих Повшуків.

Федьо присів навпочіпки перед Проциком.

— О, який ти вже виріс! Видиш, уже більший від мене, — сказав, дивлячись на малого знизу.

— Бо я на призьбі, — сказав поважно Процик.

— А скільки тобі рочків?

— Шість... Скоро буде.

— А дедя давно до вас приходив?

— Нема деді, — відповів Процик.

— А де він?

— На Донбасі, — сказала мама, виносячи сіль.

— Ага!.. Так, як отой, що на возі?

Мама побачила коло воза старих Повшуків:

— Господи, чо' ви людей мучите? Хто його без лица впізнає!

² Дедя — тато (діал.).

— Не твійо дело! — беручи сіль, гримнув Федьо.

Мама знову сіла на призьбу.

Солдати чогось зустріли Федя криками і сміхом.

— Ей! — встав один і махнув рукою. — Іді к нам!

Мама дивилась десь попри них. Кудись далеко.

— Що то — «ідікнам»? — спитав Процик.

Мама не відповіла. Настуня вилізла їй на коліна і, висунувши язичок, смикала силянку на маминій шії.

— Урвеш! — застеріг Процик і глянув на маму, аби потвердила. Та мама й далі мовчала.

Повшуки рушили від воза. Старий ішов попереду, а Повшучка, низько зігнувшись, ніби щось видивляючись на дорозі, за ним. Однією рукою спиралася на ціпок, а другою все хрестилася.

— Мамко, хто там?.. На возі?

— Убитий, — відповіла мама.

— Наш хлопець?

— Не кажи так! Нікому не кажи!..

Процик задумався. Від дорослих чув, що солдати — «совіти», а в лісі «наші хлопці». То як тепер казати?!

Нитка нарешті не витримала. Бісеринки порснули на призьбу, а Настуня, затиснувши в кулачок решток силянки, злякано витріщилась на маму. Ой, буде зараз бита, подумав з острахом Процик, але мама не зважала, і вже другий солдат щось крикнув, підвівшись, потім ступив кілька кроків до хати. Мама підхопила Настуню й зникла за дверима, солдат вернувся, а всі решта знову зареготали.

Процик почав збирати розсипані по призьбі пацьорочки, але вони були такі дрібні, що випадали з пучок, а як назбирав трохи в жменю, половина тут же висипалась. Аби й решта не пропала даром, він розмахнувся й кинув їх у безовий кущ. По листю гарно залопотіло.

Мама не виходила з хати. Процик глянув на двері, потім на солдатів під яблінкою й поволеньки рушив із двору. На перелазі трохи посидів, а тоді, ще раз озирнувшись на хату, зістрибнув і прудко побіг до воза.

Коні дрібно переступали, стригли вухами й косували на малого очима. Один гнідий, другий — сорокатий. Процикові сподобався сорокатий. Торкнувся долонею до лискучого боку — шкіра сорокатоного сіпнула і затремтіла.

— Астарожно, малчік! — сказав солдат із чорними вусами, чорними гострими очима й дзьобатим носом.

— Астарожно, — сказав він, — конь баітса.

Він сидів коло воза на купині, підмостивши під себе жовту куфайку. Поруч лежала «пепешка»³ з чорним кружком. Процик її не боявся. Недавно в них були у хаті «наші хлопці», і Процик бачив, як один із них закладав у кружок маленькі кулі з круглими вершками. А потім приходили отакі, як тепер, «совіти», були п'яні і стріляли з пепешок у небо. Пепешки лускотіли, з них сипались маленькі гільзочки. Зовсім не страшно.

— Тібя как зовут? — спитав чорновусий солдат.

Чогось усім конче треба знати його ім'я, чий він і скільки має років. Солдат орудував маленьким ножичком. Крутив у руках якийсь патичок і обережно його поколупував, поглядаючи на Процика. Потім узяв двома пальцями, обдивився з усіх боків і простягнув малому:

— Са-абака. Дарю!

Уламок смерекового корінчика, ледь поправлений солдатом ножиком, справді нагадував собаку. Дивлячись на гострий ніс, Процик вирішив, що то лисиця. Хотілося сказати про це солдатіві, а також що він — Процик, називається Прокіп, син Петра, але мама строго заборонила заходити в бесіду з совітами.

Тут надійшов Федь з Прислопа.

— Леван, — сказав до солдата, — а ти чого не з усіма?

— Не хачу, — відповів солдат.

Процик, затиснувши в кулачку «лисицю», рушив уздовж воза. Віз був без скрині, лише низькі дошки по боках, і Процик, зайшовши ззаду, побачив висунуті з-під верети ноги. Без чобіт, у вовняних шкарпетках-капчурах. Капчури з поясочками і зірочками.

— Хочеш подивитися? — спитав Федь й узявся з другого кінця за верету.

— Ти что, дурак? — сердито озвався солдат.

— А чого... Пусть смотри!

— Не нада!

Федь послушався й почав щось шукати в передку воза. В одному капчурі була дірка, крізь неї визирала сіра п'ята. Процик озирнувся довкола. Під яблінкою так само галасували солдати,

³ *Автомат ППП.*

чорновусий добув із кишені куфайки ще один сучок і почав його дзьобати й стругати ножиком, за чимось порпався Федьо у возі... А по голій п'яті в подертому капчурі прудко бігала муха.

— Чуєш, Леван? Він, падло, напевно, нарочно ліг лицем на гранату, — сказав Федьо. — Тепер попробуй вищитай родствеников!

Чорновусий необережно відтяв щось не те від сучка, бо глянув із жалем і кинув під ноги. Процик бачив, що той не любить Федя, а Федьо кричав на маму. Тепер йому ще й сучок зіпсувався... Процик забув про засторогу і ступив до солдата:

— Мама також плела такі капчурики, із зіздами, — показав на кінець воза.

Чорновусий зморщив чоло, намагаючись зрозуміти малого. Раптом, зиркнувши на Федеву спину, сердито нахмурився й сказав:

— Молчі, малчік!

Видно, не зрозумів, подумав Процик. Йому стало прикро від такої переміни солдатого настрою.

— Казала, що дедеві на Донбас.

Федьо обернувся від воза:

— Оп'ять Донбас? Шо он тебе врьот? — спитав солдат.

Чорновусий устав на весь зріст і гаркнув, люто витріщившись на Процика:

— Ану, марш отсюда!

Це було так несподівано, що Процик нараз відчув, як спині стало холодно, а по ногах побігло гаряче й мокре. Наступної миті він уже летів до перелазу. Так, що навіть не чув, чи перебирає ногами.

А назустріч бігла від хати мама. З темними очима на білім лиці.

Солдати нарешті рушили з-під яблінки на дорогу. Без дороги, толочачи траву, підходили до загорожі й гуртом перелізали, так, що тріщало під ними вориння, а декотрі спритно перескакували. Знову щось кричали мамі, та ні вона, ні малий не дослухалися. Мама присіла перед Проциком і все пестила долонями його обличчя, тремтячими пальцями торкалася брів, носика, уст. Проциків страх улігся, натомість пригадалося, як його скривдив добрий, здавалося, солдат, згадалися безпомічні ноги в капчурах із діркою на п'яті — і він заплакав.

Сльози лилися легко й рясно, а мама дивилася сухими пекучими очима на дорогу, і з грудей її добувався схожий на тихе виття стогін.

Оточений солдатами, віз покотив униз, до села.

ХОВАНЕЦЬ

З ним увійшла до хати далека й давня дорога. Від темно-синього плаща й портфеля на дві застібки Васюта вловила твердий запах призабутого — школа, директор, уповноважені «з району» по хатах.

— Тут живуть Городенчуки?

Тутешнє «живуть» здалося їй нарочитим. Як і перед цим «Слава Йсу!» — тепер уже кожен при Бозі.

— Тут, проше, сидати.

Кинула оком по хаті. Ніби в порядку, лиш бахур машинки свої на лавиці порозмітував. У п'ятому класі, а ще тим бавиться!

«Бахур» мучив за столом книжку й стриг скоса, з-під лоба, на гостя. А коли той, сидячи вже на лаві, досяг велетенськими пальцями найближчу до себе модель, Бодьо совгнувся й не втерпів:

— То «Вольво».

Старий одвів трохи руку, далекозоро примружившись.

— Файне авто... Шведське?

«Ну, дідо!» Бодьо й не кивнув, а лише згідно кліпнув.

— Ліпше би хімії брався, з бідною трійку за чверть витягає. Вибачайте, я зразу не... Давайте плащ і капелюх!

З ванькирчика крізь зачинені двері почувся глухий, як спронькунку, голос.

— Ні, мамо, — крикнула, — не Дмитро!

Без плаща — трохи сугулий, але плечистий і ще досить рухливий.

— Ви, певно, Васюта?

Тепер сів поближче до малого.

— Що читаєш, парубче?

— А-а... Леся Українка. Нудне.

У ванькирчику зачовгало, потім на палець прочинилися двері. І стихло. Старий не повернув голови.

— Я вас пам'ятаю. Лиш маленьку — два чи три рочки.

Васюта як мала в руках каструльку, так і пройшла з нею від печі до бічної лавиці, сіла на краечку.

— Ще мав бути ваш братчик. Скоро по тому, як ми з татом, з вашим дедом, тут були. Дуже він хотів сина.

— То також мала бути дівчинка.

— Мала бути?

Васюта глигнула на двері ванькирчика. Старий теж обернувся. Двері тихо причинилися, лунко клацнувши заскочкою.

— Солдат ударив маму чоботом у живіт.

— Тоді?..

— Так.

— Прошу вибачити...

— Не шкодить. Я й так не затямила, знаю від мами. А ви?..

— Я був із ним. Того разу!

За вікнами мигнула тінь. Бодьо зиркнув, вислизнув з-поза столу й кинувся в сіни.

— Чоловік мій.

Вона вернулася до печі, присунула горщик на гаряче і, не випускаючи свою каструльку, сіла на табурет.

— Мама вчула стріл, вихопилася з хати — дедя вже лежав. Упала на нього, тут один і підскачив...

Вернувшись, Бодьо бігцем махнув знову за стіл. Спробував примоститися так, аби мож крадьки спостерігати за гостем, а що не виходило, лишив книжку, відсунувся й витріщився на нього відверто.

Увійшов Дмитро. Коли привіталися й потиснули собі навзаєм руки, старий кивнув на хлопця:

— Син уже вам, певно, розказав про мене?

— Так, менше-більше...

— Я був ранений того самого дня. Пси звідси займили слід...

— То ви — «Арсен»?

— Тепер уже просто Михайло.

Малий не ворухився й не кліпав.

— А казали, вас нема, — озвалася Васюта, йдучи до ванькирчика на кволо чутий голос.

— Слабує? — тихо спитав старий у Дмитра.

— Та так ніби ні... Лиш небилиці почала нести, фантазії всякі... У нас за всі часи нічого про вас не чули.

— Навіть рідня довго не знала, що я живий. А вернувся, коли впав Союз.

— Дми! — покликкала Васюта.

Бодьо провів тата поглядом, а тоді висипав:

— Бабі нічого не було, а як перехоронювали недавно стрільців УПА, була музика, багато народу молилося і стріляли салюти, то бабі стало лихо і зробився склероз, такі приступи, але мама каже, то не склероз. А ви яку мали зброю?

— Всякої було. Тобі як на ім'я?

— Бодьо... Богдан.

— Ця поетка не нудна, Богданку, — перегорнув кілька сторінок, глянув на зміст. — Але це скупа книжка. Візьми собі в читальні більшу, де є про короля Роберта Брюса. Почитай, може, щось зрозумієш. Добре?

— Добре. А пістолет мали-сте?

З ванькирчика повернувся Дмитро:

— Або вона бесіду вчула, або як...

— Пізнала?

— Це, каже, від Петричка чоловік.

— Ага, від Петричка...

— Ні, вона пам'ятає. Але так сказала.

Як випили Дмитро з гостем по чарці, Петриха осміхнулася:

— А ви ж тверді були, друже «Арсене». Що, порушили заповідь? «Арсенові» — він було вмовк і обережно до неї приглядався —

відлягло. Пожартував:

— Тепер можна — я в запасі.

— А що, — живо запитав Дмитро, — в УПА дійсно був геть сухий закон?

Васюта блимнула на чоловіка й відвернулася. Старий спостерігав і, заким відповісти, зжував під вусом посмішку.

— Чого ж, у свята... Скажемо, на Великдень.

— То для простих стрільців, — озвалася Петриха, — а старшина й так собі попускала потрохи. Ніде нема правди.

— Може, й нема, — ніби скрушно сказав старий. — Лиш я нічого не казав твоєму Петричкові, коли приходили сюди і ти йому в коморі... або отам, — кивнув на двері ванькирчика, — наливала крадьки погарчик.

— І ви знали? — аж сплеснула. — Він же ж так боявся!

— Вчися в мами, Васютко, — тихо сказав Дмитро.

— Й-йой, мовчав би!

А що вона при цьому рвучко відвернулася, Дмитро швидко налив і захопувальним жестом підняв свою чарку.

Фотографії переглядали, вмовстившись на лаві коло вікна. Переглядали гість і Дмитро з Бодьом. Петриха лишилася за столом, а Васюта прибирала посуд.

— А це «Скорий», Васютин вуйко.

— Пам'ятаю, командир нашої мінометної чоти. Впав у сорок сьомому.

— Це все його сестра зберегла, у слоїку ховала, ми вже перефотографували. Файні знімки.

Дмитро на хвилю вмовк — Васюта саме приймала зі столу недопиту пляшку. Що ж, старий першу випив, а другу вже лиш пригублював... «Ще мені ці ідейні діди!».

— А ви сотнею командували? — насмілився Бодьо, зауваживши, що тато вже трішки в гуморі. — Бо я чув, казали: сотник «Арсен».

— Я мав рангу поручника.

— А сотня?..

— І повнив функцію сотенного.

— Люди не розуміють, — пояснив поважно Дмитро, — сотенний і сотник — то ружні речі.

— А це мій дідо! — тицьнув Бодьо пальцем у фото, яке вийняв із купки старий.

І тут же винувато вмовк, діставши від Дмитра штурханця. Васюта тривожно глянула на маму. Стара сиділа за столом і незмигтно дивилась у вікно.

— Ми їй не показуємо, — кивнувши на тещу, тихо пояснив Дмитро, — їй стає лихо.

— Тепер усьо можна, — сказав чомусь Бодьо. — А як ви тоді прийшли, то де була сотня?

Старий глянув на Петриху.

— Вона вже не чує, — тепер уважніше на неї зиркнувши, заспокоїв Дмитро.

— Вона тепер слухає барабашку, — пояснив Бодьо.

— Яку... барабашку? — вражено шепнув старий.

— Не яку, а якого, — поправив Бодьо. — По телевізору показували — нічого не видно, а гупає в хаті, всяке виробляє... Баба також чує. Отам, — показав на стелю.

— Було мені сказати, я би не...

Старий відклав світлини, хотів устати.

— Не переживайте, — якраз підійшла Васюта. — То не через вас, це в неї мало не кожен день. Скоро проходить.

— То де була сотня? — нагадав Бодьо.

— Сотень уже не було, Бодіку, — відповіла за гостя Васюта. Говорили все ж упівголос.

— Це була моя охорона, п'ять чоловік.

Васюта жадібно розглядала старого.

— Я лиш пам'ятаю мундири і зброю. Всі сміються, а я високо — на руках. — Зітхнула.

— Так само й тих — лиш зброю, сукно і страх... А чого дедя вернувся? Тоді? Всі пішли, а він потому вернувся...

— Ми мали трохи грошей. Я знав, що тут скоро треба буде пелінок, сього-того... Може, молока не буде, а корову забрали на позику. Хотів дещо лишити вашій мамі.

— І забули подати! — здогадався Дмитро.

— Я не мав права пустити його назад, звідки ми йшли. Тим більше самого. Якби мене не поранили, був би пішов під суд.

Помовчавши, сказав до Васюти:

— Але хлопці перемучені, а він так просився! Не так, думаю, через гроші — хотів ще раз, ще на мінуту до вас.

— Ви не зчаста приходили?

— Певно що! Але тоді, у п'ятдесят другому, — кілька разів. Одна хата в цім керунку, що не боялися зайти, навіть попоїсти.

— А в другі — боялися?!

Видно було, що Бодьо не знає, як цей факт оцінити.

— На той час так. Нам навіть було заборонено. Чекісти вже багато навербували, застрашили. Появилися радіопередавачі. Був такий дід у вашому селі, Тимощук. СБ в нього виявила.

— І дідо що, вмів тим користуватися? — не повірив Дмитро.

— Що там уміти! Радіомаяк, настроений на хвилю. Натиснув на кнопку — підключилося живлення, і сигнал пішов. А на гарнізоні приймач. Зразу тривога — у такій-то хаті «бандери»!

— Мудро.

— А снотворне в їді? (Ми називали це «наркоз».) Не один попоїв у хаті, а проснувся в камері. Так що не мали права... От лиш тут, — роззирнувся по кімнаті, — порушував наказ.

Осміхнувся:

— Добрий був у Петрихи бануш! Дотепер пам'ятаю.

— А я тому лейтенантові казала, — озвалася раптом Петриха, не зводячи погляду з вікна. — «Не пхайте мені того! Якби й прийшли, самі знаєте, їсти не будуть».

Усі знищили. Старий виразно глипнув на домашніх: «Нічого собі, не чує!».

Баба ж подивилася йому просто в очі й запитала:

— Йой, Петричку, чого ти вернувся?

Михайло отерп.

— Ти видиш, кільки їх набігло? Уб'ють! І донечку нашу вб'ють, а вона ще світа не виділа.

Звикла, здавалося, до всього Васюта видихнула:

— Мамо!

— Петричку-Петричку!.. — болісно приповідала до гостя Петриха й раптом здригнулася, ніби її вдарили, ввібрала голову в плечі і з жахом глянула на стелю.

Васюта заметушилася, майже силоміць попроварила її до ванькирчика.

Старий знічено встав.

На призьбі Дмитро обернувся до хлопця:

— Вернися! Може, мамі що треба буде.

А вже на подвір'ї спитав сам себе, без нотки хмелю в голосі:

— І що їй там, на стрику, вчувається? Вже другий рік ця біда.

— Вони дуже любилися, — сказав Михайло.

Роззирнувся по обійстю.

— Де він упав?

— Отам, коло грушки.

Петриха з надією й недовірою прислухалася:

— Вже не чути.

— Не чути, мамко, не чути, — заспокійливо сказала Васюта.

Стояла коло ліжка й пестила мамине плече.

— Аби ти знала, — таємничо заговорила Петриха, — його приносять молоді лейтенанти.

— Кого, мамко?

— Його, — показала на стелю. — Приносять і кажуть десь заховати. Показують, де натиснути...

Васюта завмерла.

— Він такий був там, на стрику, маленький, а здавалося, що хату притис. Але сидів тихонько, не то що тепер!

— Мамо, то ви?!!

— Хитрий! — плела, не чуючи, стара. — То він Петричка завернув, покликав. Я мусила, бо від тих Кантарів з-поза потоку нічо не втаїш. Але я цілу годину заждала, як вони пішли...

Коли Бодьо, почувши крик, притьмом ускочив до ванькирчика, мама притискала до себе бабину голову і кричала без слів, а баба спокійно дивилася з-під її рук.

— Тихо, Бодику, — сказала.

Васюта замовкла і зі стогоном упала на ліжко.

— Тихо, Бодику! Видиш, як він маму напудив?

На темну землю летів дрібний колючий сніг, біг до хати Дмитро, зачувши галас, а під голою грушкою молився «Арсен» — старий сивий Михайло.

У СНІГАХ

Війна зазимувала в Чорногорі. Звідки вона прийшла, Онуфрій не знав. Десь зі світу, а пізнаний ним світ був до Коломиї, зрозумілий — Станіслав і Львів з урядниками, судами й тюрмою, ну, і Відень — там сидів сам цісар. Про решту думав мало. Чув, що десь живуть у світі чорні люди — мурини, і жовті — хінці, але його навіть не обходило, як то задалеко і в який бік від Коломиї. Він знав свої гори, свій ґрунт, який скуповував усе життя морґ до морґа, худобу на нім, знав коляду на Різдво, паску на Великдень і полонинський хід на Юрія. Про москалів Онуфрій не знав.

Вони насунули зі Сходу, відтиснули цісарське військо на хребет Чорногори й там стали на зиму. Але війна, як пошесть, не тримається одного місця. Частина тої армії сидить на верхах у шанцях, а решта жовнірів — удолині по селах, по людських оседках.

Зробили постій і в Онуфрія. А що — хата велика, на дві половини, з граждою, клітями. Дозволу ніхто не питався, прийшли квартир'ери, пообзирали, а вже за кілька годин прислали десять жовнірів із молодим унтером, підстаршиною. Війна є війна... Та воно й аж такої біди не було, хлопці-вояки виявилися чемні й говорили майже зрозуміло, казали, що з-над Дніпра і що там теж є наші люди, але якось прийшов із контролею їхній офіцер, і Ону-

фрїй захопив його в задніх хорімцях — спїймав невістку й лапав, як курку. Онуфрієві потемніло в очах. Згрїб москаля і верг ним через сіни аж під вхідний порїг. Інший би вклав кістками і чи й звівся, але цей, сухий і цибатий, легко схопився, одним видихом згадавши Бога, душу й Онуфрієву маму, вихопив револьвер. Грімко блиснуло, й трїска з одвірка тонко цюкнула Онуфрїя у вухо. Вдруге офіцер вистрелити не встиг, бо нагодився молодий унтер і вхопив його за руку, трохи пововтузились, якось чудно побатькувалися. Офіцер, усе ще кленучи й люто світючи очима, пішов, а увечір Онуфрїїв рятівник — також, як і жовніри, з отих далеких «наших» — порадив, аби Онуфрїй на певний час переховався.

— Зроблять із вас, батьку, австрїйського агента, польовий суд — і за мінуту будете на яблуні висіти. У нас це скоро...

Великого вибору не було, та й потреби в ньому — Онуфрїй подався до своєї зимарки, схованої серед лісів на високій Чузі. Слугу, який там зимував із худобою, відіслав до оседку, наказавши про нього мовчати. Воно б, звичайно, безпечніше й слугу коло себе затримати, але та безчесна війна забрала від хати двох старших онуків і меншого сина, старші діти на своїх гадівствах, то пара чоловічих рук удома не зайва.

Онуфрїй зайшов знадвору, важко ступив до лавиці й радше впав, ніж сїв. Ватерка в печі догорала, кидаючи зблідлі за вже ясної днини племінчики. Треба б іще підкинути кілька полінець, аби нагрїлося у вихололій за ніч хатині, подумав Онуфрїй, але вирішив зачекати. Най трохи попустить, дуже вже болить, холера...

Трирічна Фасулька, його улюблениця, з якогось дива раптом мотнула головою, якраз коли він схилився над яслами, і вдарила рогом у груди. З лівого боку. Якраз там, куди його колись ударило в лісі...

Тоді теж був цілком дурний випадок. Онуфрїй спилив ялицю, все йшло добре, вона «пішла» в потрібний бік, у просвіт, аби нічого собою не зламала, з громом і хрускотом звалилася, він підійшов із сокирою, щоб обчїмхати гілля, і тільки-но перший раз замахнувся, як почув різкий, мов постріл, звук і незрозумілий, ніби щось вискочило з-під землі, удар. Товстезний сук, вигнувшись луком, якийсь час утримував вагу стовбура — і от, не витримавши, трїснув і різко розпружився уламком. Він тижнів зо два відлежав, та й потім довго ще давало про себе знати...

— І так само то було взимі.

Цей рідний, грудний голос! Онуфрій обернувся. На табуреті, поклавши на коліна руки в узірчастих вовняних рукавичках, сиділа вона. Заплющив на мить очі, розплющив знову — сидить.

— Ти... давно тут? — спитав.

Її руки ворухнулися, виплетені на рукавичках рожеві олені хитнули крислатими рогами.

— Ти не радий?

— Радий...

— То нащо питаєш? Я тут, із тобою. Решта не важить.

Вона розвела руками по запасці, розправляючи блискучу габу, — біль перестав бути колючим, тепло розлилося по грудях і сягнуло живота, — потім знову стулила їх докупи на колінах. Олені з розгону кинулись один одному назустріч, ніби хотіли сплестися рогами в герці.

— Ти така ж молода і красна.

— Як тої зими? — змовницьки усміхнулась.

— Як усігди. Лиш тої зими була найкраща.

— Бо була твоя?

І лукавий погляд з-під брів.

— Ти великий самолюб, старий Буков'єне!

Онуфрій схопився з лавиці й мало не скрикнув. Видно, Фасулька таки пошкодила рогом ребро.

— Як ти сказала? — спитав, підійшовши впритул.

Тієї зими він співав їй про високий Буков'єн, на якому пас малим ягнята, і вона його так назвала. Тепер дивилася на нього знизу й мовчала. Потім вийняла руку з рукавички, торкнулась пальчиками грудей.

— Болить?

— Уже ні, — сказав, знову згадавши ту давню зиму.

— Ти кажеш, як тоді, — усміхнулась вона.

— Тоді в лісі мене знайшли твої слуги...

— Тепер я сама прийшла.

Із-за Синиць визирнуло сонце, кинуло на Чуту червоне проміння, закривавило шапки снігу на смереках. Один промінчик, у вікно ковзнувши, малиново блиснув на срібному колтку під її вухом — саме вивільнила з рукавички й другу руку і вельможним порухом розповила й скинула хустку.

— Ти уводно любила срібло.

— Воно гонорове і просте. Золото — змисливе.

— Але ж ти — золота?

Вона усміхнулась і притулила палець до його уст.

Онуфрій обережно взяв її долоню у свою, торкнув шкарубкою пучкою перстень-змію.

— Той самий, що тоді загубила?

— Недавно знайшла. По стількох роках... Але сядь, тобі тяжко! Сама пересіла на лавицю. Онуфрій — поруч.

— Чого ти не прийшла сьогоднішньою? Я видів тебе вліті, ти все така ж... така...

— Кажі просто — файна! Адже ж файна?

Не відповідаючи, провів долонею по шовковому волоссю, торкнувся білої шиї.

— Теперішня — не зовсім я, — сказала вона. — Я — це лиш та, яку ти любив.

— А чому — сьогодні?

— Бо це сьогодні до тебе вернулася твоя найдорожча зима.

У печі вже геть вигасло. Онуфрій хотів звестися, аби вкинути на грань трісок, щоб таки напалити в хатчині, але вона спинила його:

— Не треба!

— Чому?

— Так ліпше буде.

— Але ж ти замерзнеш!

— Ти знаєш, що ні. Посидимо. У нас небагато часу.

— Мені завжди його з тобою не ставало. А найдужче, коли дозволяла себе любити. І лиш тої зими я довідався, як можеш ти любити.

— Хочеш пізнати ще раз?

Олені на рукавичках, що лежали тепер між ними на лавці, набули темної бурякової барви.

Онуфрій мовчки кивнув.

— То лягай!

Він похилився набік, але вона обережно вклала його на лавиці горілиць, розстебнула кептар і, просунувши під сорочку долоню, притулила до грудей.

— Як тоді, — прошепотів Онуфрій.

— Як тоді.

— Скажи, Княгинько!..

— Що, Буков'єне?

— Ти мене тоді любила, бо пожаліла?

— Буков'єне! Чоловіки дурні й нічого ніколи не знають. Спи!

Щойно підстаршина приніс до Онуфрієвого обійстя звістку, що офіцер переказився й не заявив до польового суду, а потім його взагалі відкликали кудись далеко в тил, слугу одразу послали на Чугу замінити ґазду в зимарці. Ще на підході до неї слуга почув, як із голодним відчаєм реве в стайні худоба, а з порога хатчини на нього вїгнуло холодом неопаленого житла.

Коли вїйт і військовий лікар ступили крізь східну браму на подвір'я, під західною, коло дровітні, разом підвелись і мовчки привіталися до них два сиві, аж білі, діди з люльками в руках. Пахнувши синім і ніби твердим на морозі димом, так само разом знову сіли на свіжостругані дошки.

— Забрала війна хлопів, мусять діди робити деревище, — сказав вїйт.

— Деревіще — гроб? — спитав лікар.

— Йо, трумна.

Онуфрій лежав уже на домашній лаві.

— Як живий, — шепотілося жіноцтво, якого була повна хата.

— Що хочете, був у холоді...

— Зато й такий файний.

Побіжно оглянувши для порядку тіло, лікар помітив, як щось блиснуло в затиснутому п'ястуку покійника. Розвівши пальці, забрав і, запитливо глянувши на вїйта, подав йому. Вїйт обернувся було до когось із домашніх, але щось подумав собі і вклав знахідку в кишеньку Онуфрієвого кептаря.

Власниця маєтку під Синицями, багачка й писана, хоч і в поважних літах, красуня, прозвана ще в юності Княгинею, від самого Різдва заперлася у своєму покої й пускала до себе лише сестрінку-підлітка, яку вдочерила. Через неї рядила слугами й навіть говорила з інтендантами-москалями, які вже двічі навідувались по сіно для коней.

Коли дівча надвечір увійшло до покою, Княгиня сиділа за столом, висипавши перед собою на скатерть коралі і срібло з різьбленої ракви.

Мала підійшла, цікавим оком глянула на стіл і вражено спитала:

— Що — перстень-гадючка? Знову пропав?

Княгиня потерла пальцями скроні, потім глянула на дівчину: